

SELÇUKLULARIN ERKEN DÖNEMİNDE VEZİRLİK KURUMU*

Mustafa ALİCAN**

Öz

Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri ağır bir hezimete uğratarak bağımsızlıklarını ilan eden ve devletlerini kuran Selçuklular, artık sultan unvanını kullanmaya başlayan Tuğrul Bey'in liderliğinde hızlı bir kurumsallaşma sürecine girmişlerdi. Bu kurumsallaşma sürecinde Selçuklu siyasî yapısında ortaya çıkan birçok idarî öğeden biri de vezirlik oldu. Abbâsîlerden itibaren İslâm dünyasında yaygın olarak kullanım alanı bulan bir siyaset aygıtı olarak vezirlik, devlet başkanı konumundaki sultanın otoritesinin uygulanması ile ilgiliydi. Sultanın mutlak vekili olarak vezir, yetkisini doğrudan sultandan alır, icra faaliyetlerini onun adına yürütürdü. Bu manadaki vezirlik müessesesi, Selçuklularda, henüz erken dönemlerde, Sultan Tuğrul Bey döneminde belirginleşmeye başladı. İlk vezirini 1030'lu yılların sonunda edindiği bilinen Tuğrul Bey beş vezir ile çalıştı. Bu vezirlerin ilk dördü temel anlamda vezirlik kurumunun siyasî gücünü kullanabilen vezirler olmayıp daha ziyade devletin kuruluş evresinde Sultan Tuğrul Bey'e sosyal ya da ekonomik katkı sağlamış olan zengin toprak sahipleriydi. Fakat Sultan'ın son veziri Amîdu'l-Mulk Kundurî, "vezir" kelimesinin bütün siyasal içerimlerini en otoriter bir biçimde kullanmasıyla tarihe geçecek, onunla birlikte, kurum tam anlamıyla belirleyici bir icra makamına dönüşecek ve zaman zaman sultanın otoritesini dahî gölgede bırakacaktı. Çalışmada, Selçukluların kuruluş dönemlerinde vezirlik kurumunun geçirdiği evrimsel süreci irdelemeye çalışacak ve ilk Selçuklu vezirlerinin kullandığı yetkinin biçimini değerlendirmiştir.

Anahtar kelimeler: Vezirlik, Selçuklular, Tuğrul Bey, Amîdu'l-Mulk, otorite.

* 27-30 Eylül 2010 tarihleri arasında Kayseri'de düzenlenen I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu'nda sunulmuş olan "Selçukluların Erken Döneminde Sultan-Vezir İlişkileri: Tuğrul Bey ve Amîdu'l-Mulk Kundurî Örneği" başlıklı bildirin yeniden düzenlenerek genişletilmesi ile meydana getirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alicanmustafa@gmail.com

THE VIZIRATE INSTITUTION IN EARLY PERIOD OF SALJUQIDS

Abstract

War which they defeated dreadfully Ghaznawids, had gone into the process of a rapid institutionalisation under leadership of Tughril Beg who was began to use the title of sultan anymore. Vizirate became one of the governmental component of Saljuqid political structure in this process. Vizirate that was used largely since Abbasid times in Muslim world as a political apparatus, was associated with the practice of authority of sultan as a head of state. Vizir that was absolute deputy of sultan, was getting his authority directly from sultan and carrying out the execution activities on behalf of him. In this sense, vizirate institution get started to clarify just in early times of Saljuqids, in Tughril Beg era. Tughril Beg who was known as adopted the first vizir in 1030's , worked with five viziers. The initial four of these viziers, were not viziers which use the political power of vizirate basically but much rather they were generous landowners which contributed to Sultan Tughril Beg social or economical assistance in the period of foundation of state. However, the last vizir of Sultan, Amid al-Mulk Kunduri will go down in his history as the vizir who use political implications of the "vizir" term with the most authoritatively and the institution will turn into a decisive execution seat with him and even surpass the authority of sultan time to time. In our paper, we are going to try to examine the evolitional process of vizirate institution in foundational era of state and evaluate the form of the authority that was used by the initial Saljuqid viziers.

Keywords: Vizirate, Saljuqids, Tughril Beg, Amid al-Mulk, authority.

1. GİRİŞ

Ortaçağa özgü devlet organizasyonu içerisinde önemi yadsınamaz bir bürokratik üst-kurum olan vezirlik müessesesi, Ortaçağ Türk devletlerinde de önemli bir konum ve işleve sahipti. İslam tarihinde kurumsal olarak Abbâsiler devrine tarihlenen ve daha sonraki dönemlerde yaygın olarak uygulama alanı bulan vezirlik, Mısır ve Endülüs'teki hilâfet rejimlerinde teşekkül ettirilmiş olmasının yanında, Büveyhîler ve Sâmânîler gibi siyasi rejimlerde ve daha sonrasında da Gazneliler,

Karahanlılar, Selçuklular, Harezmsahlar, Osmanlılar ve diğer irili ufaklı Türk hanedanlarında da görülmüştür. Vezirler, adını saymış olduğumuz tüm bu siyasal organizasyonlarda ve adını saymamış olduğumuz diğer birçoklarında zaman zaman sultanın etkinliğinden öteye uzanan bir öneme sahip olmuşlar, bir kurum olarak siyasetin temel bir bileşeni olma rolünü icra etmişlerdir.

“Vezir” kelimesinin dilbilimsel kökenlerine ilişkin filolojik ya da biçim ve içerik olarak vezirlik kurumunun yapısına ilişkin ontolojik argümanlara klasik metinlerde yeterince yer verilmiş olduğundan dolayı (Goitein, 1961: 425-426; T. H.: 309-314), bunların üzerinde durmak zaman kaybı olur. Burada yalnızca, bu metinde kullanılan “vezir” kelimesinden kastedilen anlamın, “en asli ve yüksek hükmedici dünyevi-güç olan siyasal otoritenin, yani egemen sultanın, kendisi ile hükmünü icra ettiği aracı otorite” olduğunun altını çizmek istiyorum.

Bilindiği üzere, ortaçağda siyaset sahnesine çıkan her devlet, süreç içerisinde kendi idarî kurumlarını ve bu meyanda vezaret kurumunu da oluşturur, devlet yapısının şekillenmesi ve yerleşmesine paralel olarak söz konusu kurum kendi yapısını inşa ederdi. Fakat devletlerin, sözelimi bir devletin kuruluş döneminde, siyasal kurumların görev ve yetkilerinin henüz kesin çizgilerle belirlenmiş olmamasından dolayı, bürokratik kurumların yapısı, aynı devletin sonraki dönemlerindeki oturmuş devlet yapısına nazaran daha farklı, daha az-gelişmiş olabilmekteydi. Bu durumda, vezirlerin göreve getirilmesi, görevden alınması ya da yargılanması gibi konularda takip edilen usullerin farklılık arz etmesi de doğal bir durumdu. Dolayısıyla, daha sonraki yıllarda nihai biçimine ulaşacak olan teamüller temel bir ilkeye dayanmayabiliyordu.

Bu metinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı olan Tuğrul Bey'in hâkimiyeti döneminde vezirlik müessesesinin nasıl işlediği incelenecek, bir kurum olarak vezirliğin, Selçukluların erken dönemindeki görünümü netleştirilmeye çalışılacaktır.

1.1. İlk Selçuklu Vezirleri

Geleneksel tarih anlatısı, Selçukluların, bir dizi çatışmanın ardından 1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra bağımsızlıklarını ilan ettiklerini kabul eder. Buna göre, ataları Selçuk'un idaresinde Oğuz Yabgusu'nun tabiyetinden çıkararak önce Cend'e, sonra da Mâverâunnehir bölgesine gelen ve burada İslam dinini kabul eden Selçuklular, yaklaşık yarım asır boyunca Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki iktidar mücadelelerinde siyasal konjonktürün işleyişine uygun roller üstlenmişler, Karahanlılar ve Gaznelilerin etkinliklerini yitirmelerinin ardından da bölgenin egemen siyasal gücü olmuşlardır.

Selçukluların siyasal bir güç olarak ortaya çıkmalarından önce Selçuklu liderlerinin kendilerine şu ya da bu konuda danışmanlık yapan kişilerin olduğunu varsaysak da kurumsal anlamda vezirliğin, Selçukluların devlet haline gelmelerinden sonra teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Devletin kurumsal evriminin, değişen siyasal şartlara göre hasıl olan gereklilikler doğrultusunda, eşgüdüm içindeki kurumsallaşmaların sonucunda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, devletleşmeye dönük kolektif bilincin filizlenişini, bu kurumsal evrimin başlangıç noktasına yerleştirmek yanlış olmaz. Bu doğrultuda diyebiliriz ki Selçuklularda vezirlik kurumu, 1030'lu yılların sonunda ortaya çıkan ve özellikle, 1040 yılındaki Dandanakan zaferi ile birlikte doruk noktasına ulaşan devletleşmeye dönük kolektif bilincin yönlendirdiği "çok yönlü kurumsallaşmalar yoluyla egemenliğin kurumsallaşması"ndan doğmuştur.

Selçuklu egemenliğinin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlardaki görünümleri, benzeri durumlarda mutad olduğu üzere, sosyal, siyasal ve ekonomik kurumların oluşumuna öncülük etmiştir. Örneğin, fethedilen yerlerden toplanacak olan vergilerin hesaplanması ekonomik kurumsallaşmanın, fatihlerin artık kendilerine ait olan bölgelerde yaşayan insanlarla kuracakları ilişkileri yürütmeye dönük girişimleri sosyal kurumsallaşmanın, hem fethedilen bölgelerde inşa edilecek idari

mekanizmanın hem de diğer devletlerle kurulacak olan ilişkilerin her yönüyle sürdürülmesine dönük faaliyetler ise siyasal kurumsallaşmanın anahtarı olmuştur. Vezirlik kurumu da bu tür siyasal kurumsallaşma pratiklerinden biri, hem egemenliğin dâhili boyutta işler durumda olması hem de devletlerarası ilişkilerin sürdürülmesi bağlamında merkezi bir öneme sahip olan en önemlisidir.

İlk Selçuklu vezirleri ile ilgili olarak kaynaklarda mevcut olan bilgiler muhtelif ve tutarsızdır. İbnu'l-Esîr, Reşîdeddîn, Râvendî, Bundârî, Huseynî vb yazarların imzasını taşıyan kaynak nitelikli metinlerde mevcut olan kayıtlar, ilk Selçuklu vezirleri noktasında birbirlerinden farklı isim ve rakamlar vermektedirler (İbnu'l-Esîr, IX, 1987: 401; er-Râvendî, I, 1999: 96; Reşîdü'd-Dîn, 2010: 109). Sözü edilen kaynaklarda adı geçen vezirlerin isimleri üzerinde genel bir mutabakat mevcut değilse de mutlak bir kesinliğe sahip olmamakla birlikte, kronolojik anlamda bir vezirler hattı çizmek mümkündür. Buna göre, Selçukluların ilk sultanı olarak tahta çıkan Tuğrul Bey'in ilk veziri, Buzgân sâlârı Ebû'l-Kâsım Ali b. Abdullah el-Cuveynî; ikinci veziri, *Reîsu'r-Ruesâ* lakaplı Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ali b. Mîkâil; üçüncü veziri, Ebû'l-Feth Râzî; dördüncü veziri, *Nizâmu'l-Mulk* lakaplı Ebû Ahmed Dihistânî, beşinci ve son veziri ise, metnimizin odak noktasını teşkil eden Amîdu'l-Mulk Ebû Nasr Kundurî'dir. Daha önce de altını çizmiş olduğumuz gibi, ilk Selçuklu vezirleri listesi ile ilgili rivayetler muhteliftir. Bizim burada esas almış olduğumuz liste, merhum Aydın Taneri tarafından kaleme alınan ve 1967 yılında DTFC'nin "Tarih Araştırmaları Dergisi"nde yayınlanan "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik" başlıklı kitap çapındaki makalede bulunan listedir (Taneri, 2004: 11). Söz konusu listenin farklı bir versiyonu için, Harold Bowen tarafından kaleme alınmış olan 1957 tarihli "Notes on Some Early Seljuqid viziers" başlıklı çalışmaya bakılabilir (Bowen, 1957: 105-110).

İlk Selçuklu veziri olan ve hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz Nişabur ileri gelenlerinden el-Cuveynî (İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 27), daha önce Gazneli bürokrasisinde görev yaparken, 1038 yılında bölgeye gelen Selçuklulara katılmış,

Tuğrul Bey'e asker ve para desteği sağlayarak kuruluş aşamasındaki Selçuklu devletinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Hangi tarihe kadar Selçuklu hizmetinde bulunduğu bilinmeyen Cuveynî'nin, Dandanakan Savaşı sırasında görevinin başında olduğuna dönük kayıtlar vardır. Kunderî'den önce görev yapmış diğer vezirlerle ilgili sahip olduğumuz sınırlı bilgiler, söz konusu dönemde vezâretin yapısı ile ilgili saptamalarda bulunmamızı zorlaştırmaktadır. Fakat Tuğrul Bey ve Kunderî arasındaki ilişkiler ve Kunderî'nin faaliyetleri ile ilgili geniş çaplı kayıtlar, kurumun, en azından Kunderî ile birlikte büyük ölçekli bir farklılaşma süreci geçirdiğini ortaya koyacak kadar sarihtir.

1054 yılının sonu ya da 1055 yılının başında Amîdu'l-Mulk Kunderî'nin göreve getirilmesinden önce vezirliğin kurumsal bir yapıya kavuşmuş olduğunu söylemek kolay değildir. Sözgelimi, hakkında diğerlerine göre nispeten daha çok bilgiye sahip olduğumuz el-Cuveynî'nin üstlenmiş olduğu görevlere ve yürütmüş olduğu faaliyetlere baktığımızda, ilk vezirlerin göreve başlamalarının siyasal bir ilkeye değil, konjonktürel etkenlere dayandığını görürüz. Hemen hepsi daha önceki siyasal rejimlerin bakiyesi ve siyasal istikrara önem veren zengin toprak sahipleri olan ilk vezirler, şu ya da bu şekilde Selçuklulara yardımcı oldukları ve onlarla işbirliği yapma konusunda tereddüt göstermedikleri için göreve getirilmişlerdir. Vezârete uygun görülmeleri, sistematik bir şekilde işleyen bir vezirlik kurumunun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan gereklilikle değil, yararlılıkları nedeniyle. Daha sonra Kunderî tarafından kullanıldığı görülen sosyal, siyasal ve ekonomik yetkilere sahip olduklarına ve bunları kullandıklarına dair bir işaret yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla, "hükmetme yetkisi"nden yoksundurlar.

1.2. Amîdu'l-Mulk Kunderî ve Selçuklu Vezâretinin Oluşumu

Bundârî, İsfahânî'den nakille, "Kunderî'nin Tuğrul Bey'in ilk veziri" olduğunu kaydeder (al-Bondârî, 1999: 7; Münecimbaşı, I, 2000: 31). Bowen, Bundârî'nin, söz konusu kayıtlarla birlikte yanıtıcı bir geleneğe öncülük ettiğini savunmuştur (Bowen,

1957: 107). Fakat, Kunderî'den önce görev yapan Selçuklu vezirlerinin kaynaklara sınırlı ölçüde yansıyan yetki ve faaliyetleri yatay ve dikey olarak irdelendiğinde, Bundârî'nin kaydının yeniden "üzerinde düşünülmesi gereken" bir tespit haline geleceği ihtimalinin altını çizmek istiyorum. Kunderî'nin siyasal kudreti, kendisine verilen yetkiyi kullanma biçimi ve devlet aygıtının işleyişi üzerindeki güçlü etkisi ile daha önceki vezirlerin etkinlikleri arasında yapılacak en kaba karşılaştırma bile, en azından pratik olarak, Kunderî ile birlikte vezirlik kurumunun daha etkin, daha güçlü ve daha siyasal bir karaktere büründüğünü açık bir biçimde ortaya koyacaktır. Vezirlik olgusunun kavramsal olarak egemenliğin kullanımı ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, Kunderî'nin, vezirlik kavramının egemenliğin kullanımı olgusuna bakan yönüyle, Selçukluların "ilk gerçek veziri" olduğu söylenebilir.

Amîdu'l-Mulk Kunderî, Selçukluların hizmetine, Tuğrul Bey'in Nîşâbur'u ele geçirdiği 1038 yılında girmiştir. Yaygın rivayetlere göre, Tuğrul Bey şehri fethettikten sonra burada yaşayan etkili ilim adamı Sehl b. Muvaffak'tan, hizmetine almak üzere kendisine iyi derecede Arapça bilen birini tavsiye etmesini istemiş, o da kendisine, babası bir dihkân olan (el-Huseynî, 1999: 16; Ahmed b. Mahmud, I, 1977: 51) Kunderî'yi önermiştir (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 45; al-Bondârî, 1999: 30). Sultan Alparslan'ın emriyle 1064 yılında katledildiği zaman kırk küsur yaşında olduğunu yine kaynaklardan öğrendiğimiz Kunderî (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 45; er-Râvendî, I, 1999: 115; al-Bondârî, 1999: 28-29; el-Huseynî, 1999: 9; İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 66, 68; Reşîdü'd-Dîn, 2010: 110; Ebû'l-Fidâ, I, 1997: 541; Müneccimbaşı, I, 2000: 31; İbnu'l-Verdî, I, 1996: 358; Sevim, 2005: 187-196), bu sırada muhtemelen yirmili yaşların başında genç ve tecrübesiz bir İslam hukukçusudur. Bundan dolayı, bu tarihten vezirlik makamına tayin edileceği 1055 yılına kadar yeni yeni teşekkül etmeye başlayan Selçuklu bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yapacak, on beş yıldan uzun bir süre devlet tecrübesi kazanacaktır. Kunderî, vezirliğe

getirilmeden önce, rivayetlere göre *hâcib-i bâb* ve *emîr-i huccâbîlık** görevlerinde bulunmuş (Ahmed b. Mahmud, I, 1977: 52), bir dönem Harizm bölgesinin idaresini yürütmüş, buradaki tasvip edilmez davranışlarından [söylentilere göre, Sultan'ın kendisi için nikahlamasını emrettiği bir kızı kendisine nikahlamış ve daha sonra da isyan etmişti (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 46; Ebû'l-Fidâ, I, 1997: 541; İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 68; Müneccimbaşı, I, 2000: 31)[†]] dolayı görevinden alınarak *emîr-i şikârlığa* getirilmiş, Ali b. Mikâil'in vezirliği döneminde *dîvân-ı resâilde* kâtip olarak görev yapmıştır (Özaydın, 2002: 554).

Kundurî'nin vezirlik görevine getirildiği tarih, Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı döneme tekabül eder. Bu dönemde Şîa mezhebine mensup olan Büveyhî baskısından iyice bunalan Abbâsî halifesi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve hilâfetin, Sünnî bir sultan tarafından koruma altına alınmasını amaçlamıştır. Otuzlu yaşlarını sürmekte olan Kundurî, Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin işleyişinde etkin bir rol oynamış, Selçuklu otoritesinin kutsal halifelik kurumu tarafından tanınarak bütün İslam dünyasının tek ve en kudretli siyasal yapılanması haline gelmesi sürecinde, bir başka ifadeyle, Selçuklu egemenliğinin tüm İslam dünyasına şâmil olacak şekilde genişlemesi ve İslami bir temel üzerinden meşrulaştırılması sürecinde etkili olmuştur.

Vezirlik yapmış olduğu sürenin neredeyse tamamını Selçuklu Sultanı ile Abbâsî Halifesi arasındaki ilişkileri organize etmekle geçiren Amîdu'l-Mulk Kundurî, yaklaşık sekiz yıl boyunca, kesintisiz bir şekilde, Sultan'ın en yakın ve güvendiği danışmanı olmuştur. Sultan'ın güvenini kazanma ya da onu yaptıklarının doğruluğu noktasında ikna etme konusunda o kadar başarılı olmuştur ki, zaman zaman onun tasvip

* Hâcib, Gazneliler ve erken Selçuklular döneminde kullanılan "kumandan" anlamındaki unvandır. Bakınız: (Turan, 2003: indeks) Dolayısıyla, *hâcib-i bâb* kapı kumandanı, *emîr-i huccâb* ise kumandanların emiri şeklinde çevrilebilir. Özaydın, Kundurî'nin vezaret makamından önceki görevleri arasında *işrâfu'l-bâbı* da sayar ki, ordu müfettişi tanımlaması ile karşılanabilir. Özaydın, 2002: 554.

[†] Huseynî, Ahmed b. Mahmud ve İbn Hallikân sözü edilen bu olayın Sultan Alparslan döneminde meydana geldiğini ifade etmiştir.

etmeyeceği adımlar atmakta hiçbir tereddüt göstermemiştir. Örneğin, samimi bir Sünnî olduğunu kaynaklardan öğrendiğimiz Sultan'ı, Cuma hutbelerinde Rafizilerin lanetlenmesi konusunda ikna etmiş, muhtemelen siyasal ihtiraslarından kaynaklanan bir kindarlığın etkisiyle Sünnî Eş'arîlerin ve Şâfiîlerin, Rafizî oldukları gerekçesiyle yıllarca lanetlenmesini sağlamıştır (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 46; Ebû'l-Fidâ, I, 1997: 542; Müneccimbaşı, I, 2000: 32; İbnu'l-Verdî, I, 1996: 358). Sultan'ın bu lanetleme emrinden vazgeçmesi amacıyla yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmış, Kundurî tarafından belirlenen Rafizîlik normu, Alparslan'ın sultan oluşuna kadar, Cuma hutbelerindeki bedduaların içeriği konusunda belirleyici olmuştur.

Cuma hutbelerinde Rafizîlerin lanetlenmesi ile ilgili örnek, Kundurî'nin kudretinin sınırlarını, bir başka ifadeyle sınırsızlığını anlamamız için yeterlidir. Fakat Kundurî'nin kullandığı yetkenin mahiyeti konusunda bize fikir verebilecek tek örnek bu değildir. En başta, Kundurî, Sultan'ın tercümanı (al-Bondârî, 1999: 11, 17; İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 58; Sevim, 2005: 55), bir başka ifadeyle "gözü, sözü ve kulağı" olarak onunla Halife arasındaki ilişkilerde yönlendirici, hatta belirleyici bir role sahip olmuştur. Örneğin, Sultan Tuğrul Bey ile Halife'nin kızının evlenmesine ilişkin görüşmeler sırasındaki bu evlilik fikrinin onun yönlendirmeleri sonucu ortaya çıktığı yönünde rivayetler vardır,[‡] Sultan'ın nezaketinin aksine, Halife'ye karşı hesapçı, içten pazarlıklı, tehditkâr ve otoriter davranma konusunda tereddüt etmemiştir (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 38; er-Râvendî, I, 1999: 109; al-Bondârî, 1999: 18-20; İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 62; Sevim, 2005: 141). Daha önce Halife'nin arpalıklarını saptamış olan Kundurî, evlilikle ilgili Abbâsî hoşnutsuzluğu karşısında halifenin çevresindeki naip ve bürokratların maişetlerini kesebilmiştir (er-Râvendî, I, 1999: 109; Reşîdü'd-Dîn, 2010: 104-106). Bunun dışında, hilafet merkezindeki davranışları despotçadır. Mescitte bulunan "Muaviye Hz. Ali'nin dayısıdır," şeklindeki bir yazının, altını çizerek söylüyorum, kaldırılmasını *emretmiştir* (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 37). Buvéyhî

[‡] Müneccimbaşı, mutaassıp bir Şîî olan Kundurî'nin Abbâsîleri küçük düşürmek için Sultan'ı bu evliliğe teşvik ettiğini ifade etmiştir. Bakınız: (Müneccimbaşı, I, 2000: 25.) Aynı yazar, bir başka yerde Kundurî'nin Hanefî olduğunu belirtmiştir. Bakınız: s. 32.

Meliku'r-Rahîm'in veziri Ebû Sa'd'ı *tevkif ettirmiş*, iyi bir insan olduğuna kanaat getirince de *hayatını bağışlayarak Irak'a nezaret etmeyi uhdesine tevdi etmiştir*. Bağdat'ta bulunduğu sırada Kâdi'l-Kudât Huseyn b. Ali b. Mâkule'nin vefatından sonra Ebû Abdullah Muhammed İbn ed-Damegânî'nin kadi'l-kudât olmasını *emretmiştir* (al-Bondârî, 1999: 8). Ayrıca Kunderî, hil'atler dağıtmış (el-Huseynî, 1999: 17), kendisinden önceki vezirlerde olmayan bir yetkiyle yanında üst düzey bürokratlar istihdam etmiş ve özellikle Selçuklu ordusu üzerinde önemli ölçüde tahakküm kurmayı başarmıştır.⁵

Kunderî'nin, siyasal egemenliğin kullanımı bağlamında Sultan'ın da ötesinde bir rol üstlenmeye teşebbüs ettiği en çarpıcı iki örnek, Sultan'ın, kardeşi İbrahim Yınal ile mücadelesi sırasında öldüğü dedikodularının yayılması üzerine, Sultan'ın yardım talebine cevap vermek yerine, Enuşirvan'ı (al-Bondârî, 1999: 12; İbn Kesîr, VI, XII, 2006: 51; İbn Tağrîberdî, V, 1992: 6-7; Sevim, 2005: 64-68); Sultan'ın ölümünden sonra da, kendisini sultan ilan eden Alparslan'a sert üsluplu bir mektup gönderip Süleyman'ı tahta geçirerek onun adına hutbe okutmasıdır (İbnu'l-Esîr, X, 1987: 43; al-Bondârî, 1999: 24-25; Müneccimbaşı, I, 2000: 30). Taht sahibinin saptanmasına, bir başka ifadeyle sultanın belirlenmesine dönük girişimde bulunma anlamına gelen bu örnekler, egemenlik olgusunun doğasına ilişkin kavramsallaştırma biçimlerini hiçe sayan örneklerdir. Çünkü en üstün dünyevi hükümler olarak sultanın belirlenmesi noktasında belirleyici olan, ki söz konusu örneklerde bu kişi Kunderî'dir, teorik olarak en üstün dünyevi hükümler, yani sultan olur. Fakat bu durum, sultanın siyasal egemenliğinin kaynağının vezir değil, tersine, vezirin

⁵ Kunderî'nin ordu üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, Osman Turan'ın şu cümleleri bize bir fikir verebilir: "Vezir Amîd ül'mülk'ün öldürülmesinden sonra onun adamlarından Gümüş-tekin, kendisi gibi saltanat kavgalarına karışmış pek çok Türkmen boy ve beyi ile birlikte Ergani ve Telhum havalisine geldi. Afşin ve Ahmedşah da bunlar arasında idi. Bu Türkmenler Harran, Rakka ve Suruç bölgesine hakim oldular. Fırat'ı geçip Hısn Mansûr (Adıyaman) üzerine yürüdüler. Urfa dukası Arvantos takibe koyularak iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Rumlar müthiş bir bozguna uğradılar; 10.000 kadar ölü ve esir verdiler." Bakınız: (Turan, 2003: 161.) 10 bin kadar ölü ve esirin verildiği bir savaşta rol alan askeri bir güç, dönemin şartları göz önüne alındığında, azımsanamayacak kadar çoktur.

otoritesinin kaynağının sultan olmasından dolayı, teorik olarak muhaldir. Dolayısıyla, yine teorik olarak, elinde tuttuğu yetkenin meşruiyet kaynağının ortadan kalkmasından sonra vezirin vezirliği düşer ve vezirlik makamında bulunan kişi, vezir olarak sahip olduğu hak ve yetkileri yitirir. Fakat Kunderî, vezirin tayini ile ilgili normun gereği olarak vezirlikten düştükten sonra, bu sefer adına hutbe okutulan Süleyman adına yeniden vezirlik makamına hükmetmiş, Sultan Alparslan ile mücadele edemeyeceğine kanaat getirdikten sonra da onun saltanatını tanıma yoluna gitmiştir.

İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in veziri Amîdu'l-Mulk Kunderî'nin vezirlik yaptığı dönem, Selçuklu vezâretinin tam anlamıyla kurumsal bir kimliğe kavuştuğu dönemdir. Kunderî ile birlikte vezirlik, *Avesta*'daki en eski biçimine uygun bir şekilde, "karar vermek, hükmetmek" anlamıyla (T. H.: 309) doğrudan tahakküm nosyonuna işaret eden siyasal bir egemenlik statüsüne evrilmiştir.

2. SONUÇ

Axel Havemann, Selçuklu Suriye'sinde vezirlik ve reislik kurumları ile ilgili makalesinde (Havemann, 1989: 233), 1973 yılında Selçuklu vezirliği ile ilgili bir monografi yayınlayan Carla L. Klausner'e atıfla, vezirlik kurumunun, "İslami hükümet aygıtının kökleşmiş bir özelliği haline geldiğini ve vezirlerin, Türk sultanları adına, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar geniş yetkiler kullandıklarını" yazar. Bu tespit, Kunderî'den hareketle yapılmış gibidir. Kunderî, daha önce hiçbir vezirin sahip olmadığı genişlikte bir güce sahip olmuş, vezir kelimesinin yaygın tanımı ile söylersek, "Sultan'dan sonra en yetkili yönetici" tanımlamasının içini doldurmuştur.

İlk Selçuklu Sultanı ile ilk "gerçek" Selçuklu veziri arasındaki ilişkilere çok genel bir çerçeveden baktığımızda, vezirlik kurumunun ve vezirin, çok kısa bir süre içerisinde, daha önce benzeri görülmemiş bir sıçrama ile siyasal egemenliğin en temel ikinci unsuru haline gelmesi nasıl açıklanabilir? Bu çok önemli sorunun cevabı,

zannediyorum, devletin, antik Yunan'daki anlamıyla siyasallaşması ile açıklanabilir. Bilindiği gibi, filolojik olarak *politika* kelimesi ile aynı kökenden gelen *polis*in, yani sitenin siyasallaşması, diğer *polis*lerle kurulan ilişkiler bağlamında gerçekleşiyordu. Antik Yunan'da siyasal kavramı, modern bir tabirle söylersek, uluslararası ilişkileri tanımlamak amacıyla, yani dış politika için kullanılıyordu (Schmitt, 2006: 31). Dolayısıyla, siyasallaşma, diğer *polisler* tarafından tanınma, onlarla dostluk ya da düşmanlık ilişkileri geliştirme zemininde teşekkül ediyordu. Bu noktadan hareket ederek Selçuklu sultanı ile vezirinin ilişkilerindeki dönüşüme yeniden baktığımızda, Selçukluların Abbâsîler ile ilişki kurarak siyasallaşmalarının, kaçınılmaz olarak, bu siyasallaşma sürecini işleten aktörleri önemli hale getirdiğini söylemek mümkündür. Kundurî'nin şahsında vezirlik kurumunun "daha önce hiç olmadığı kadar güçlü hale gelmesi"nin, Selçukluların Abbâsîler üzerinden kendi egemenliklerini meşrulaştırmaları, devletleşmeleri ve siyasallaşmaları sonucunda oluştuğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak denilebilir ki, Selçukluların erken döneminde vezirlik kurumunun gelişimi, devletleşme öncesinden başlayarak, siyasal egemenlik üzerinde herhangi bir talebi olmayan vezirlerden, zaman zaman Sultan'ın meşru otoritesini zedeleyen "muktedir" vezirlere doğru ilerleyen bir süreç izlemiştir. Bu süreç, ilk etapta devletleşme, sonraki aşamada da "kendisi ile ilişki kurulan bir öteki" üzerinden siyasallaşma ile paralel bir şekilde işlemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud (1997). Selçuk-Nâme, I, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser: İstanbul.
- Al-Bondârî (1999). Zubdat al-Nusra va Nubat al-Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Çeviren: Kıvameddin Burslan, TTK: Ankara.

- Bowen, H. (1957). "Notes on Some Early Seljuqid viziers," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C. 20, No. 1/3, School of Oriental and African Studies'in müdürü Sir Ralph Turner onuruna çalışmalar, 1937-57. 105-110.
- Ebü'l-Fidâ (1997). *Târîh Ebî'l-Fidâ el-Musemmâ el-Muhtasar Fî Ahbârî'l-Beşer*, I, Hazırlayan: Mahmud Deyyûb. Beyrut.
- Goitein, S. D. (1961). "On the Origin of the Term Vizier," *Journal of the American Oriental Society*, C. 81, No. 4 (Eylül-Aralık). 425-426.
- Havemann, A. (1989). "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation," *International Journal of Middle East Studies*, C. 21, No. 2 (Mayıs, 1989). 233-242.
- el-Huseynî, Sadruddîn (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çeviren: Necati Lügal. TTK: Ankara.
- H., T., "Vezîr," *İA*, C. 13. 309-314.
- İbn Kesîr (2006). *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, XII. cüz, Tahkik: Cûde Muhammed Cûde-Muhammed Hüsni Şe'râvî. Kahire.
- İbn Tağrıberdî (1992). *En-Nucûmu'z-Zâhire Fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, V, Takdim: Muhammed Huseyn Şemseddin. Lübnan.
- İbnu'l-Esîr (1987). *El-Kâmil Fî't-Tarih Tercümesi*, IX-X, Çeviren: Abdülkerim Özeydîn. Bahar Yayınları: İstanbul.
- İbnu'l-Verdî (1996). *Târîh İbnu'l-Verdî*, I, Beyrut.
- er-Râvendî, Muhammed (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I, Çeviren: Ahmed Ateş, TTK: Ankara.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2000). *Câmiu'd-Duvel, Selçuklular Tarihi*, I, Hazırlayan: Ali Öngül. Akademi Kitabevi: İzmir.
- Özeydîn, A. (2002). "Kündürî," *TDİA*, XXVI, DİB Yayınevi: Ankara. 554-555.
- Reşidü'd-dîn Fazlullah (2010). *Cami'ü'Tevârih, (Selçuklu Devleti)*, Çevirenler: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş. Selenge Yayınları: İstanbul.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*, Çeviren: Ece Göztepe. Metis Yayınları: İstanbul.

- Sevim, A. (2005). "Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," Makaleler, 2, Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Sevim, A. (2005). "Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II Sultan Alp Arslan Dönemi," Makaleler, 2, Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Taneri, A. (2004). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik," Makaleler, I, Yay. Haz. E. Semih Yalçın ve Saadet Lüleci. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Turan, O. (2003). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. Ötüken Yayınları: İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Vizirate is connected with the authority that was representing in the sultan's personal in the Islamic Middle Ages and it is a political term which was used to use for the post of il secondo uomo in the government of state in Middle Ages of Near or Middle East. It is the most important political apparatus in diplomatical relations between political structures and the vizir was making policy as an absolute deputy of sultan. Saljuqs, have got the vizirate from early times, in other words since Tughril Beg's time. At the same time, there is a darkness in nature of vizirate in early Saljuqid times in terms of scientificity. In this paper, we semnitized the nature of vizirate in early Saljuqid period and examine the early Saljuqid viziers.

The Vizirate in Early Saljuqid Era

Firstly it was given theoretical information about vizirate in this text and after that, was related the Saljuqid vizirate in early times of state. While this was made, it was showed references to documental information that was obtained from the

contemporary sources. It was mentioned the initial viziers like Ab al-Kasım Ali b. Abd Allah el-Juwaini the salar of Buzgan, Abu Abd Allah al-Husain b. Ali b. Mikhael which was titled Rais ar-Ruasa, Ab al-Fath ar-Razi, Nizam al-Mulk Abu Ahmad ad-Dehistani and Amid al-Mulk Kunduri and after that, it was surveyed the activities of Amid al-Mulk Kunduri the fifth vizier of Tughril Bey and tried to analyse of the nature of early Saljuqid vizirate by means of Kunduri. In this manner, it was determined the components of early Saljuqid vizirate and evaluated the dimensions of vizir's authority in early times.

Kunduri was son of a dihan and a madrasah student in Sahl b. Muwaffaq's school and Tughril Beg was taken him his service by means of Sahl's recommendation in Nishapur likely 1038. He was a young katib that able to speak and write Arabic and Persian language and he was a fiqh student in this date. After enter upon the public service was to be worked for gain experience by Sultan. He serviced to Saljuqid sultanate about 15 years in different positions and after that he was appointed to vizirate post. His vizirate era, was a formation process of evolution of the vizirate and Kunduri was used the sultan's authority with a great ability. As a matter of fact that he played an important role following the death of Sultan Tughril Beg and firstly enthroned Suleiman the Sultan's stepson, but later when he was understand the strength of Alp Arslan, changing his idea, was supported Alp Arslan. In the final analysis, it can be said that, Kunduri was the first real vizir of Saljuquids as al-Bondari said (al-Bondârî, 1999: 7).

Kunduri who was formated the vizirate institution, was an authoritarian figure. Even though he is just a vizir, was behaving like a sultan and surpassed his lord Sultan Tughril Beg from time to time. For instance, he was commanded to be cursed the Esh'aris on account to the fact that they are Rafizis. They wasn't Rafizis, but Vizir persuaded the Sultan to such that it and Esh'aris was cursed in Cuma khutbas for a while. In this cursing period, a great deal of ulema was exiled their

country. For example, Juwaini was left the Saljuqid country and gone to Hijaz and lived there long time and for this reason he was surnamed Hakim al-Haramayn title. He will his country after the death of Kunduri. This is a terrifying tyranny, but the Vizir Kunduri had practice this cruelty using the vizirate authority. The interesting side of this cruelly practice that the Sultan was persuaded by Kunduri that its correctness.

Conclusion

In this text, it was appear that the vizirate in early Saljuqid period was not a complete institution. The initial vizirs were not powerful characters and the title of vizir was bestowed them bu Sultan for bringing honor to themselves in a manner of speaking. Because of this, they were not used the authority of sultan as viziers. But in the time of Kunduri, the vizirate seat turned to a powerful post and the underlying reason is that Kunduri's strong and smart personality. Amid al-Mulk Kunduri, was organized the relations between Saljuqs and other political structures and succeeded to obtain the endless confidence of Sultan Tughril Beg. In conclusion, it can be said that the early Saljuqid vizirate, was constituted by Kunduri in large measure. After him, for instance, the vizirate will evaluate to a complete political position which it has a decisive authority, with Nizam al-Mulk.